

Tapsmas suaugusiuoju: išėjimas iš tėvų namų paskutinėje sovietmečio ir pirmojoje posovietinėje kartose

Laura Daukšaitė

Vytauto Didžiojo universiteto Sociologijos katedra
Department of Sociology at Vytautas Mangnus University
laura.dauksaite@stud.vdu.lt

Santrauka. Straipsnyje analizuojama, kuo skyrėsi jaunų žmonių išėjimas iš tėvų namų paskutinėje sovietmečio ir pirmojoje posovietinėje kartose. Pagrindinis dėmesys skirtas socialiniams valstybės sąrangos pokyčiams ir tam, kaip permainingas paveikė analizuojamų kartų savarankiško gyvenimo pradžią. Pristatomame tyrime taikyta diadinė tarpgeneracinė perspektyva – atlikti biografiniai interviu su vienos šeimos dviejų kartų atstovais (motinomis ir jų vaikais). Duomenys rodo, kad socialinės brandos tvarkaraščio kaita ir diferenciacija jau vyksta paskutinėje sovietmečio kartoje, kai jaunų žmonių gyvenimą atskirai vis dažniau lemia individualūs sprendimai, o ne ideologiškai palaikomos socialinės struktūros. Posovietinės kartos tapsmą suaugusiu stipriai veikia globalizacija ir ekonominės sistemos kaita. Todėl šioje kartoje aptinkamą kur kas didesnę brandos trajektorijų įvairovę ir destandartizaciją galima interpretuoti kaip jaunų žmonių reakciją į intensyvių permainų sukeltą rizikos ir nesaugumo pojūtį.

Pagrindiniai žodžiai: išėjimas iš tėvų namų, brandos tvarkaraščiai, tarpgeneracinė reprodukcija, sovietinė ir posovietinė visuomenės Lietuvoje.

Transition to Adulthood: Leaving the Parental Home in the Last Soviet and the First Post-Soviet Generation

Abstract. The article presents a research on trajectories of leaving the parental home in the last Soviet and the first post-Soviet generations. It focuses on social transformation of the state during the transition from the Soviet to the post-Soviet and its impact on the life-course of these generations. In our study, we applied a dyadic approach and conducted semi-structured interviews with women of the last Soviet generation (born in 1962–1972) and their children (born in 1992–2002), who represent the first post-Soviet generation. Early changes in and the differentiation of the timetable of transition to adulthood of the last Soviet generation indicated a declining effect of ideologically supported social structures on the life-course of young adults and the growing power of individual decision to leave the parental home or stay within. The rapidly increasing globalization and a transformed economy shaped a new structural environment for the coming of age for the first post-Soviet generation; therefore, we can interpret the further pluralization, de-standardization, and differentiation of the timetable of the transition to adulthood of this generation as a reaction of young people to the emerging risks and insecurities.

Keywords: leaving the parental home, timetable of transition to adulthood, intergenerational reproduction, soviet and post-soviet societies in Lithuania.

Received: 09/01/2019. Accepted: 12/06/2019

Copyright © 2019 Laura Daukšaitė. Published by Vilnius University Press. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution Licence, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

Įvadas

XX a. Šiaurės Europoje ir kitose ekonomiškai išsivysčiusiose šalyse vyko ryškūs jauno žmogus tapsmo suaugusiu pokyčiai. Keičiasi gyvenimo įvykių struktūra – savarankiškas gyvenimas ir partnerystė vis dažniau atidedami, tačiau anksti išeinama iš tėvų namų, dažniau kohabituojama, daugėja nesantuokinių vaikų (Billari and Liefbroer 2010). Panašios tendencijos būdingos ir Rytų bei Vidurio Europai, kur vis akivaizdesni pasikeitę gyvenimo kelio modeliai – atsiradusi didesnė jų įvairovė, nestabilumas (Mikulionienė 2012; Kraniauskienė 2011; Liefbroer and Toulemon 2010; Schwanitz 2017). Tai lemia ne tik laisvėjantis jaunų žmonių požiūris į tai, kaip jie turėtų tvarkyti savo gyvenimą, bet gyvenimo įvykių permainos priklauso ir nuo valstybės politikos palaikymo. Pavyzdžiui, Šiaurės Europos gerovės valstybėse sudaromos palankios socialinės sąlygos ankstyvam jaunuolio išėjimui iš tėvų namų, o Lietuvoje – priešingai, tokių sąlygų nėra. Jaunas žmogus, norėdamas atsiskirti nuo tėvų ir siekti aukštesnio išsilavinimo, priverstas dirbti, nes alternatyvaus būdo gyventi savarankiškai nėra. Besiskiriantys gyvenimo įvykių sekos modeliai parodo ir gerovės valstybės suteikiamų socialinių garantijų kokybę šalyje, o tai stipriai veikia jaunų žmonių pasitenkinimą gyvenimu ir lemia jų gyvenimiškus sprendimus. Jaunų žmonių gyvenimo įvykiai ir jų struktūrinė kaita leidžia įvertinti ne tik gyvenimo kokybės lygį šalyje, bet ir valstybės dedamas pastangas jam užtikrinti.

Straipsnyje aptarsime Lietuvos situaciją – kaip keturių dešimtmečių (1970–2010 m.) socialiniai valstybės sąrangos pokyčiai atspindi jaunų žmonių brandos tvarkaraščiuose. Mus domina ne tik socialinės brandos įvykių sekos, kokio amžiaus jauni žmonės patiria vieną ar kitą socialinį įvykį, kaip antai darbinės karjeros pradžia, pirmoji partnerystė, santuoka, pirmojo vaiko gimimas. Svarbu klausiti, kaip valstybės sąranga ir kontekstiniai veiksniai struktūravo dviejų kartų – paskutinės sovietmečio (tėvų, gimusių 1962–1972 m.) ir pirmosios posovietinės (jų vaikų, gimusių 1992–2002 m.) – išėjimo iš tėvų namų skirtumus.

Kadangi Lietuvoje ir užsienyje domimasi gyvenimo įvykių pokyčiais, o analizuojant juos dažniausiai taikoma ilgalaikio tęstinio tyrimo metodika arba demografinė statistika, šiuo straipsniu siekiama papildyti esamus tyrimus ir pažvelgti į problemą iš kitos perspektyvos, taikant kitokią metodologiją. Tradicinę perėjimo iš jaunystės į socialinę brandą struktūrą sudaro šie įvykiai: „mokyklos baigimas, pirmasis įsidarbinimas, pirmasis išėjimas iš tėvų namų, pirmos santuokos sudarymas, pirmo vaiko gimimas“ (Kraniauskienė 2011; 10). Šiame straipsnyje gilinsimės tik į vieną gyvenimo kelio įvykį – jauno žmogaus išėjimą iš tėvų namų – ir aptarsime kontekstinius šio įvykio veiksnius, kaip savarankiško gyvenimo pradžią paveikė Lietuvos visuomenės socialinės, kultūrinės (prasidėjusios apie 1970 m.), politinės (nuo 1988 m., sutapusios su Sąjūdžio įkūrimu) ir ekonominės (po 1990 m.) transformacijos pereinant iš centralizuotos planinės ekonomikos į rinkos visuomenę.

Jeffrey J. Arnetto (1997) jaunimo socialinės brandos tyrimas suponuoja prielaidą, kad tapsmo suaugusiu modelių skirtumai priklauso nuo įvairių kontekstinių veiksnių. Makrolygiu tai būtų dabartinė socialinė, kultūrinė, politinė ir ekonominė šalies situacija, istoriniai įvykiai bei praeitis, kuri vienaip ar kitaip paveikė dabartinę visuomenės bei valstybės raidos kryptį. Mezo- ir mikrolygmeniu veikia socialiniai, demografiniai veiksniai – socialinė bei ekonominė individo

(ir jo šeimos) padėtis visuomenėje, lytis, gyvenamoji vieta, rasė. Todėl šiame straipsnyje labiau gilinamasi į sovietinės bei posovietinės visuomenių sąrangos skirtumus, kurie buvo reikšmingi elgesio orientyrų formavimuisi. Norėdami tai iširti, pasitelkėme paskutinės sovietmečio kartos (tėvų) ir pirmosios posovietinės kartos (vaikų) patirtis bei subjektyvias nuostatas, kaip jie vertino (vertina) išėjimą iš tėvų namų. Kadangi siekiama sugretinti dviejų kartų – tėvų ir jų vaikų – elgseną ir šios elgsenos suvokimą, pasitelkta diadinė perspektyva. Buvo atlikti biografiniai interviu su paskutinės sovietmečio kartos moterimis (mamomis, gimusiomis 1962–1972 m.) ir pirmosios posovietinės kartos jaunuoliais (vaikais, gimusiais 1992–2002 m.). Interviu atlikti su tos pačios šeimos motinomis ir jų vaikais. Tyrimui motinos pasirinktos todėl, kad jos palaido artimesnius ryšius su savo vaikais ir turėtų aiškiau atskleisti normatyvinę gyvenimo įvykių suvokimo modelį šeimoje ir jo įtaką vaiko gyvenimiškiems pasirinkimams.

Straipsnį sudaro keturios dalys. Pirmoje dalyje apibrėžiama karta ir supažindinama su tarpgeneracinės reprodukcijos procesu. Antroje dalyje aptariami moksliniai tyrimai, kuriais remdamiesi stengsimės paaiškinti valstybės sąrangos bei visuomenės vertybinių pokyčių įtakas, struktūravusias išėjimą iš tėvų namų abiejose kartose. Vėliau pristatoma tyrimo metodologija ir pagrindžiamas tyrimo metodo pasirinkimas. Galiausiai sugretinamos paskutinės sovietmečio ir pirmosios posovietinės kartų išėjimo iš tėvų namų trajektorijos, išskiriami skirtumus nulėmę makro- ir mikrokontekstiniai veiksniai.

Karta, *habitus* ir tarpgeneracinė reprodukcija

Kadangi straipsnyje kalbame apie kartas ir naudojame diadinę tarpgeneracinę perspektyvą, svarbu paaiškinti, kaip apibrėžiame kartą ir kaip vyksta kartų reprodukcija. Tai leis aiškiau suvokti galimas mezo- bei mikroįtakas, kaip veikia šeimos bei paties individo subjektyvumo struktūros jaunam žmogui apsisprendžiant dėl savo gyvenimo kelio įvykių.

Tarpgeneracinių santykių teorijos klasikas Karlas Mannheimas (1952 [1927]) kartą apibrėžia kaip esančią tik jai būdingoje socialinėje „lokacijoje“. Kartos „lokacija“ remiasi ne tik žmogaus biologinio gyvenimo ribomis, bet ir tam tikromis socialinėmis įtakomis, tokiomis kaip istorinis kontekstas – bendra svarbių įvykių atmintis, formavusi konkrečią kartą. Pasak K. Mannheimo, kartos sąmonė priklauso nuo kultūrinio paveldo elementų, kuriuos „šviežio kontakto“ metu karta pasiima iš ankstesnių kartų sukauptos istorinės atminties. Taigi karta reprodukuoja susikaupusią atmintį socializacijos metu sąveikaudama su vyresnėmis kartomis – pasiima iš jų tai, kas jai atrodo reikalinga, naudojama. Pavyzdžiui, tai gali būti tam tikros norminio elgesio formos, įtvirtintas etiketas, kitų elgesio praktikų orientyrai. Šią idėją papildo Anthony Giddensas (2000), teigdamas, jog pirmtakų gyvenimo būdų atradimas bei atgaivinimas yra būdingas kartoms, kurių socializacija vyksta tradiciniuose kontekstuose, o brandžios modernybės sąlygomis šis informacijos atsinaujinimas beveik praranda prasmę, nes tada veikla kartojama tik tiek, kiek ji refleksyviai pateisinama. Todėl reikia atkreipti dėmesį, kad individas refleksyviai renkasi, kurią informaciją, sukauptą istorinės atminties, priimti ir kurią atmesti. Taip pat ši natūrali pirminė atmintis gali kisti ar būti papildoma sąveikaujant su kitomis kartomis ir nauju kultūriniu, socialiniu paveldu antrinės socializacijos metu. Taip

iš dalies kinta tiek jaunesnės, tiek vyresnės kartos požiūris, nors dominuojantis pirminis suvokimas vis vien lieka (Mannheim 1952 [1927]).

Kalbėdamas apie socialinės realybės suvokimą Pierre'as Bourdieu (1984) vartoja sąvoką *habitus*. *Habitus* yra struktūruotas mūsų praeities ir dabarties kontekstas, kuris veikia mūsų sprendimus, požiūrį bei praktikas. Besiformuojančiam *habitus* didelę įtaką daro auklėjimas šeimoje ir kitos mokymosi patirtys (santykis su draugais, aplinka, kitais socialinio lauko dalyviais, taip pat makroveiksniai – švietimo sistema, ideologija). Todėl *habitus* yra glaudžiai susijęs su socialine klase ir jos reprodukuojamu kapitalu – žmogus įgauna tokį aplinkos suvokimą, kuris priklauso nuo socialinės erdvės, esančios aplink jį. Kitaip tariant, augdamas vaikas perima savo tėvų *habitus*, tačiau jis nėra izoliuotas nuo likusio socialinio pasaulio, todėl tėvų reprodukuojamas *habitus* vaiko sąmonėje papildomas kitais elementais, esančiais socialinėje erdvėje. Tėvų perduodamo *habitus* svarbą įrodo Joohong Min ir kitų (2012) tyrimo išvados, kad tėvų įtaka vaiko vertybėms išlieka svarbi iki vidutinio amžiaus ar net visą gyvenimą, ypač kai kalbama apie fundamentalias vertybes, pavyzdžiui, religinius įsitikinimus. Tad, nepaisant kitų artimoje socialinėje erdvėje egzistuojančių *habitus*, su kuriais neišvengiamai tenka susidurti, vaiko socialinės klasės *habitus*, susiformavęs vaikystėje, daro didelę įtaką jo, jau suaugusio žmogaus, suvokimui visą gyvenimą.

Taigi karta socializuojasi istorinėje, kultūrinėje, socialinėje „lokacijoje“, kuri kartu su istorine atmintimi leidžia individui susiformuoti savitus socialinės realybės suvokimo scenarijus (*habitus*). Klasinė reprodukcija papildoma individo refleksyvaus santykio su sukaupta istorine atmintimi, o tai sudaro sąlygas jaunajai kartai išvystyti unikalų socialinio veiksmo trajektoriją (šiuo atveju tai yra unikalus požiūris į brandos įvykius – išėjimą iš tėvų namų). Tarpgeneracinių santykių teorija papildo P. Bourdieu požiūrį ir pabrėžia, kad individas nėra visiškai priklausomas nuo savo socialinės klasės ar lauko, kuriame jis funkcionuoja.

Gyvenimo kelio modeliai ir juos lemiantys visuomenės ir valstybės sąrangos pokyčiai nuo 1970 m. Lietuvoje

Gyvenimo kelio perspektyva ir gyvenimo kelio modelių kaita

Gyvenimo kelio perspektyvos atsiradimas siejamas su XX a. Čikagos sociologijos mokyklos veikla ir Williama I. Thomaso bei Floriano Znanieckio (1918–1920) lenkų valstiečių Amerikoje ir Europoje tyrimu, kuriuo analizuojama individų gyvenimo trajektorijų kaita. W. Thomasas ir F. Znanieckis pirmieji pabrėžė gyvenimo įvykių ir jų sekų svarbą, norint analizuoti individo patirtis ypatingais istoriniais laikotarpiais, pasižyminčiais intensyviais socialiniais, politiniais, kultūriniais ar ekonominiais pokyčiais. Tačiau po Antrojo pasaulinio karo intelektualinis dėmesys gyvenimo istorijoms prislopo ir tik XX a. septintu–aštuntu dešimtmečiais, besikeičiant visuomenei ir įvykių svarbių socialinių bei intelektualinių pokyčių, vėl susidomėta šiuo klausimu. Palaipsniui įsivirtino požiūris, kad pavienių žmonių gyvenimai susiję su socialine kaita visuomenėje (Elder et al. 2003). Vis daugiau domimasi amžiumi arba amžiaus tarpsniu

kaip svarbiu struktūriniu veiksmu, nes įvairūs tyrimai parodė, kad žmonių, išgyvenusių tuos pačius istorinius įvykius, gyvenimo keliai skyrėsi ir priklausė, pavyzdžiui, nuo to, ar Didžiosios depresijos metu jie buvo vaikai, paaugliai ar jauni suaugusieji (Elder 1999). Pradedama gilintis į normatyvinius gyvenimo kelio modelius, amžiaus normų įtaką kiekvienam gyvenimo kelio įvykiui (Elder et al. 2003; Neugarten 1996). Taip gyvenimo kelio perspektyva, akcentuojanti amžiaus ir socialinių santykių sąsajas, tapo tarpdalykine prieiga tyrinėti žmogaus elgesio, veiklos ir gyvenimo įvykių pokyčius (Elder et al. 2003).

Glenas H. Elderis (Jr.) (1994), remdamasis savo atliktu Didžiosios depresijos metais (1928–1929 m.) gimusių vaikų tyrimu ir lygindamas jų gyvenimo kelio trajektorijas su Didžiąją depresiją išgyvenusiais paaugliais ar jaunais suaugusiaisiais, nurodė keturis elementus, kurie svarbūs gyvenimo eigos pažinimui. Tai būtų: 1) istorinis bei geografinis kontekstas; 2) socialinis išitraukimas; 3) individo pasirinkimai, gyvenimo kontrolė; 4) gyvenimo įvykio, amžiaus tarpsnio ar perėjimo iš vieno amžiaus tarpsnio į kitą laikas (angl. *timing*) (Elder et al. 2003). G. H. Elderis teigė, kad kiekvienas iš tų elementų reikšmingas individo vystymuisi ir jo gyvenimiškiems pasirinkimams.

Šių elementų ypač svarbu paisyti analizuojant visuomenėje vyraujančias gyvenimo kelio trajektorijas ar jų kaitą. Dažniausiai gyvenimo kelio tyrimuose tai pasiekiami pasitelkiant kohortas, kai aiškinamasi, kiek skiriasi gyvenimo įvykių laikas ar sekos grupėse, kurios gimė skirtingais metais. Toks paprastas sprendimas leidžia nustatyti, kokiame amžiuje tyrimo dalyviai patiria gyvenimo įvykius, palyginti su ankstesnėmis ir vėlesnėmis kohortomis, ir nustatyti pokyčius (Kraniauskienė 2011). Tarp skirtingų kohortų atsiskleidžiantys pokyčiai signalizuoja, kad visuomenėje vyksta svarbūs procesai, kurie skatina gyvenimo kelio įvykių kaitą – juos paankstina ar pavėlina. Identifikavus skirtumus, galima gilintis, kokie makro- ar mikroveiksniai lėmė šiuos procesus.

XX a. antroje pusėje gyvenimo kelio eigos modeliai ekonomiškai išsivysčiusiose šalyse patyrė reikšmingų pokyčių. Globalizacija, modernizacija, sekuliarizacija šiose visuomenėse sudarė palankias sąlygas deinstancizuotiems gyvenimo eigos modeliams plisti (Beck 1992; Giddens 2000; van de Kaa 2002). Todėl šių šalių jaunosios kartos pasižymi stipriu individualizmu, kuris neleidžia lengvai prognozuoti gyvenimo įvykių ar suprasti juos pasitelkiant normatyvinius modelius. Todėl ir pasirenkamos gyvenimo kelio trajektorijos yra kur kas lankstesnės bei įvairesnės (Brückner and Mayer 2005). Sociologai sutaria, kad šiuolaikinių visuomenių gyvenimo eigos modeliai yra deinstancionalizuoti, deinstancizuoti, pasižymi didesne diferenciacija ir pliuralizmu (ten pat). Deinstancionalizacija reiškia, kad anksčiau buvę atskiri brandos įvykiai neretai sutampa (pavyzdžiui, aukštesnio išsilavinimo siekis ir šeimos kūrimas) arba vienas įvykis yra išskaidomas. Pavyzdžiui, anksčiau išėjimas iš tėvų namų buvo labiau tapatinamas su jauno žmogaus santuoka, tarsi šie įvykiai eitų kartu, tačiau dabartinėms kartoms gyvenimas atskirai nuo savo tėvų gali būti suvokiamas ir kaip individualizmo ar laisvės poreikio rezultatas. Deinstancionalizuota gyvenimo eiga nurodo, kad tam tikra gyvenimiška patirtis, įvykis ar perėjimo modelis būdingas tik visuomenės daliai, o ne visiems, kad bendraamžių grupėse tai patiriama skirtingame amžiuje, kad įvykio ar tarpsnio trukmė yra nevienoda. Diferenciacija reiškia, kad

begyvenant daugėja skirtingų pakopų, padėčių, susijusių su darbo, švietimo institucijomis. Pavyzdžiui, ankstesnėms kartoms buvo būdingas mažesnis išsilavinimas ir didesnis stabilumas darbe, per gyvenimą buvo pakeičiama mažai darboviečių, o dabartinėms kartoms būdinga didesnis išsilavinimas ir dažnai keisti darba. Pliuralizacija yra tai, kai individas per gyvenimą vienu metu užsiima skirtingomis veiklomis ar disponuoja skirtingais socialiniais statusais. Pavyzdžiui, vienu metu gali būti ir studentas, ir dirbantis žmogus, ir namuose prižiūrintis vaikus tėvas.

Lietuvoje XX a. pabaigoje, pasikeitus politinei, ekonominei bei socialinei sistemai, irgi ėmė ryškėti gyvenimo kelio trajektorijų pokyčiai. Sovietmečiu prasidėjusi ekonominė modernizacija, pasižymėjusi sparčia pramoninės gamybos plėtra ir urbanizacija, stokojo socialinės bei kultūrinės modernizacijos, kurios Vakarų šalyse plėtojosi lygiagrečiai. Socialinė bei kultūrinė modernizacija, kurią galima suvokti kaip daugelio socialinių sferų išlaisvėjimą ir individualistinių nuostatų stiprėjimą, prieštaravo sovietinės visuomenės ideologiniams principams, todėl tik begriūvant Sovietų Sąjungai pradėjo keistis lietuvių mąstymas ir palengva pradėtos bandyti tuo metu vyravusių normatyvinių gyvenimo kelio modelių alternatyvos. Tokiame kontekste po truputį ryškėja besikeičiančio gyvenimo kelio trajektorijos, kurios pasižymėjo didesniu pliuralizmu bei individualizmu (Kraniauskienė 2011).

Socialinės brandos įvykiai ir makroveiksniai: paskutinės sovietmečio kartos moterys

Jauno žmogaus išėjimą iš tėvų namų struktūruoja įvairūs makro-, mezo- bei mikroveiksniai, tačiau mus domina visuomenėje paplitusių idėjų ir jų pagrindu susiformavusių normatyvinių elgesio orientyrų poveikis šiam pasirinkimui. Todėl šiame poskyryje aptarsime, kokie socialiniai, politiniai, ekonominiai ir kultūriniai veiksniai koregavo paskutinės sovietmečio kartos išėjimo iš tėvų namų trajektorijas.

Visų pirma, turime apibrėžti paskutinės sovietmečio kartos ribas. Laima Žilinskienė ir jos kolegės (2016) pirmąją sovietmečio kartą (gimusius 1944–1959 m.) įvardija kaip žmones, kurie gimė jau socializme ir patyrė pirminę bei antrinę socializaciją (socialinių kontaktų metu perėmė tada vyravusius normatyvinius elgesio modelius) pačioje efektyviausioje šios politinės ideologijos stadijoje, kai visuomenė dar nebuvo nusivylusi jos neveikšnumu. Naudojant analogijos principą galima apibūdinti ir paskutinę sovietmečio kartą. Tai yra tie, kurie gimė 1962–1972 m. Jie pirminę ir antrinę socializaciją patyrė bei pagrindinius savo socialinės brandos įvykius apmąstė ir išgyveno paskutiniais sovietmečio metais arba perėjimo laikotarpiu, kai jiems buvo 18–28 metai.

Svarstydami paskutinės sovietmečio kartos vertybines nuostatas ir elgesio normas Lietuvoje, randame darbų, kurie labai kritiškai žvelgia į sovietmečiu išaugusius ar brendusius individus. Nerija Putinaitė (2007) teigia, kad *homo sovieticus* pasižymi tuo, jog nemoka savarankiškai rūpintis savimi, jaučiasi nesaugus dėl savo išgyvenimo dabartinėje visuomenėje. Dabartinis sovietmečiu brendusios kartos nesaugumas susiformuoja kontraste su sovietmečiu egzistavusiomis socialinėmis garantijomis, kaip antai darbo paskyrimai ar aprūpinimas valstybiniu būstu, o dabartinė gerovės valstybės politika to neužtikrina. Sovietinis žmogus, anot N. Putinaitės, ieško vieno teisingo elgesio modelio, vieno teisingo atsakymo į kylančius klausimus – jis nėra

atviras diskusijai ar alternatyvų paieškai (Putinaitė 2007). Tačiau kiek ši nuomonė yra pagrįsta kalbant apie išėjimą iš tėvų namų ir kiek ji atspindi paskutinės sovietmečio kartos mąstymą, kuris taip pat buvo paveiktas besikeičiančios visuomenės idėjų?

Sigita Kraniauskienė (2011) teigia, kad brandos tvarkaraščiai XX a. antrojoje pusėje ir XXI a. pradžioje pasižymėjo heterogeniškumu. N. Putinaitės apibendrinanti mintis apie *homo sovieticus* kaip apie nesavarankiškus, nuo politinės sistemos priklausomus žmones, kurių pasirinkimams būdingas identišką stabilumą, kad ir taikliai įvardijanti sovietinio mentaliteto esmę, nedera su demografinių ir sociologinių tyrimų duomenimis, todėl jos teiginių negalime pritaikyti šiame straipsnyje, ypač kalbėdami apie paskutinę sovietmečio kartą. S. Kraniauskienė (2011) teigia, kad sovietmečiu išėjimo iš tėvų namų modelius nulemdavo lytis – moterims ir vyrams buvo būdingos skirtingos trajektorijos. Pavyzdžiui, moterims, kurios gimė 1950–1954 m. ir vėliau, būdingas šiek tiek didėjantis, bet nuoseklus pirmojo išėjimo iš tėvų namų atidėjimas kiekvienoje paskesnėje kohortoje. 1950 m. gimimo kohortoje tėvų namus paliekančių merginų amžius buvo 19 metų, o 1975 m. gimimo kohortoje – 20 metų. Merginos nuo šeimos atsiskirdavo anksčiau nei vyriškosios lyties atstovai, pavyzdžiui, moterys – 19–19,5 metų, vyrai – 19,5–20 metų. Tai reiškia, kad, nors išėjimą iš tėvų namų moterys po truputį atidėdavo, jis vis vien išliko gana ankstyvas ir dažniausiai būdavo pirmas socialinės brandos įvykis tiems, kurie gimė iki 1980 m.

Mus domina gimusieji 1962–1972 m. – paskutinė sovietmečio karta. Remdamiesi S. Kraniauskienės (2011) tyrimu, galime teigti, kad šioje kartoje taip pat egzistavo perėjimo į suaugusiųjų modelių heterogeniškumas, nes vyresnėse ir jaunesnėse šios kartos kohortose išryškėja skirtingos trajektorijos. 1962–1964 m. gimusioms moterims būdingas lėtesnis socialinės brandos tvarkaraštis iki 25 metų, kur pirmenybė teikiama edukacijai, o matrimonialinė ar prokreacinė elgsena pasireiškia vėliau. 1965–1969 m. gimusios moterys pasižymėjo sąlyginai greita ir ankstyva edukacija, tarp jų dominavo specialusis vidurinis ir profesinis išsilavinimas, o paskui (arba kartu) nuosekliai eidavo ankstyvos santuokos sudarymas ir pirmojo vaiko susilaukimas. O gimusioms 1970–1974 m. dėl nestabilios laikotarpio situacijos būdingas šių dviejų tipų – greitesnio bei lėtesnio – tvarkaraščių sujungimas: arba pirmenybė atiduodama darbinei veiklai siekiant finansinio saugumo, arba, kaip alternatyva darbui, pasirenkama šeima, tai ypač stipriai paveikė ir reabilituotas namų šeimininkės statusas nepriklausomoje Lietuvoje (Kraniauskienė 2011). Naujos šeimos kūrimą kaip priežastį palikti tėvų namus nurodo ir Sergejus Afontsevas bei kiti demografai (2008). Jie savo straipsnyje apie namų ūkius Sovietų Sąjungoje teigia, kad branduolinės šeimos kūrimas priklausė nuo daugumos jaunų žmonių gaunamų darbo paskyrimų ar panašių aplinkybių, pavyzdžiui, aukštojo mokslo studijų, kurias baigę jie iškeldavo į didesnius miestus ar kitus šalies rajonus kurti savo gyvenimo savarankiškai. Taigi socialinės brandos trajektorijoms būdinga įvairovė priklausė nuo lyties, amžiaus ir tuometinio makrokonteksto – istorinės situacijos, visuomeninių sąlygų bei ideologijos.

Nesvarbu, greitai ar ne įgyjamas vienas ar kitas brandos įvykį žymintis statusas, anksčiau ar vėliau brandos tvarkaraščiuose susiformuoja tradicinis moters – namų šeimininkės paveikslas. Sovietmečiu jį papildė lyčių lygybės idėjos, atspindinčios edukacijos galimybėse ir įtraukiant

moteris į darbinę veiklą. Herwigo Reiterio (2010) studija taip pat patvirtina egzistavus tokį sovietinės moters modelį, kur moteris turėjo būti „duonos uždirbėja“, puiki darbuotoja, žmona, motina, auklėtoja bei visuomeninė aktyvistė. Toks propagandinis moters portretas rekonstruojamas ir prieš tai aptartoje S. Kraniauskienės studijoje, kai 1965–1969 m. gimusių moterų kohortoje matome skirtingų socialinių statusų derinimą, liudijantį sovietmečiu vyravusių normatyvinių idėjų įtaką tuometiniams moterų gyvenimiškiems sprendimams.

Kalbant apie sovietinio konteksto įtaką paskutinės sovietmečio kartos pasirinkimams, verta paminėti Sergejaus Ušakino (Oushakine 2001) studiją. Remdamasis Michelio Foucault diskurso teorija, S. Ušakinas teigia, kad oficialus diskursas formuoja žmonių mąstymą ir tapatybę jiems patiems nepastebint. Todėl socialistinės politikos diktuojamos gyvenimo normos bei idealai atsispindi paskutinės sovietmečio kartos moterų gyvenimo kelio sprendimuose. Socializmo ideologinę įtaką patvirtina ir L. Žilinskienės bei jos kolegijų (2016) tyrimas, analizuojantis pirmąją sovietmečio kartą (1945–1960 m. gimimo kohortą), kurioje dominavo konformistinė elgsena, koegzistuojanti su prisitaikymu prie ideologinės sistemos, t. y. aktyviai nedalyvaujant joje bei gyvenant paklusnų prisitaikėlišką gyvenimą. Tokį požiūrį palaiko ir kiti sovietinės visuomenės tyrinėtojai (Vaiseta 2014; Yurchak 2006; Putinaitė 2007). Šis modelis atspindi straipsnyje aptariamą paskutinės sovietmečio kartos moterų gyvenimo kelio pasirinkimus, nes jos reprodukojo tada vyravusį normatyvinį moters vaizdinį, todėl sovietinio politinio, kultūrinio, socialinio ir ekonominio konteksto įtaką galime laikyti vienu iš reikšmingų veiksnių, struktūravusių brandos tvarkaraščius, kur tokie brandos įvykiai kaip santuoka, darbas ir išsilavinimas vyravo kaip gyvenimo siekiamybė.

Kaip minėta, XX a. industrinėse visuomenėse asmens gyvenimo eiga patyrė nemažai pokyčių. Daugumoje Vakarų valstybių ekonominė modernizacija vyko lygiagrečiai su socialine modernizacija – liberalizacija (visuomenės išlaisvėjimas, atsisakymas prieš tai vyravusių socialinių normų, unifikotų elgesio scenarijų), pliuralizmo (prieinamumas prie įvairesnės informacijos, elgesio modelių, tai ypač spartina globalizacija), refleksyvumo (masinės informacijos apdorojimas ir atsikartojantis permąstymas), individualybės (pasiekiamos informacijos įvairovės virsmas elgesio modeliais) vystymusi (Giddens 2000). Šios laisvės kartu su industrializacijos ir urbanizacijos procesais išsivysčiusiose Vakarų šalyse sudarė sąlygas pasikeisti nusistovėjusiems gyvenimo eigos šablonams. Tačiau Lietuvos atveju socialistinė sistema siekė tik ekonominės modernizacijos. Socialinė bei kultūrinė modernizacija sovietmečiu nebuvo skatinama, nes ji prieštaravo pamatiniams „paklūstančios“ (priimančios propaguojamus normatyvinius elgesio modelius) socialistinės visuomenės tikslams (Norkus 2008; Vaiseta 2014; Maslauskaitė 2010). Tik prasidėjus Sovietų Sąjungos griūčiai individualizmas ir liberalios idėjos įgijo socialinį pagrindą Lietuvoje – protestai prieš politinę sistemą mažino situacijos netikrumą ir žadino kritišką nuostatą dėl unifikoto elgesio modelio. Jaunimas pradėjo ieškoti alternatyvų – tada atgimė lietuviškasis hipių kultūros judėjimas, pradėjo plisti įvairios subkultūros – pankai, reivo judėjimas. Roko muzikos koncertai buvo pasipriešinimo ir jaunimo saviraiškos priemonė, o reiveriai, kaip teigia Kristina Šliavaitė (1999), stengėsi pasivyti Vakarų kultūrą. Tokia jaunų žmonių kultūrinė elgsena akivaizdžiai reprezentavo socialinės ir kultūrinės modernizacijos

stoką sovietmečiu. Politinės transformacijos ypač paspartino brandos tvarkaraščių pliuralizaciją Lietuvoje, nes atsirado daugiau laisvės individualizmui reikštis.

Išėjimas iš tėvų namų ir makroveiksniai: pirmoji posovietinė karta

Kaip pakitusios politinės, kultūrinės idėjų sistemos ir ekonominės permainos struktūravo pirmosios posovietinės kartos gyvenimo kelio pasirinkimus ir išėjimą iš tėvų namų? Pirmoji posovietinė karta yra tie, kurie gimė 1992–2002 m. ir jų socializacija vyko nepriklausomoje Lietuvoje. Mūsų tyrimo metu šios kartos atstovai jau buvo pradėję savarankišką suaugusiojo gyvenimą (22–26 m.) arba svarstė (16–22 m.) apie pirmąsias socialinės brandos galimybes.

XX a. pabaigoje–XXI a. pradžioje, kai buvo kuriama nepriklausoma Lietuvos valstybė ir daugelis lietuvių apsiprato su pasikeitusia socialine, politine, kultūrine ir ekonomine situacija, socialinė ir kultūrinė visuomenės modernizacija Lietuvoje įgijo naują pagreitį. Permainų laikotarpiu socialinės brandos tvarkaraščiai tapo labiau individualizuoti, atsirado įvairovė. S. Kraniauskienė (2011) teigia, kad jau nuo 1970 m. gimusios kohortos matyti socialinės brandos tvarkaraščių pliuralizacija – jauni žmonės disponuoja kur kas didesniu įvairių socialinių statusų skaičiumi, palyginti su vyresnėmis kartomis. Pavyzdžiui, atsiranda tokios struktūrinės kombinacijos kaip ištekėjusi dirbanti mama, ištekėjusi nedirbanti mergina, išsiskyrusi besimokanti mergina ir pan. Tai reiškia, kad kartų, gimusių atkūrus Nepriklausomybę, socialinės brandos trajektorijoms būdingas dar didesnis pliuralizmas nei anksčiau. Paskutinę sovietmečio kartą socialinė kultūrinė modernizacija galėjo paveikti iš dalies, o pirmoji posovietinė karta užaugo šių idėjų intensyviausios skvarbos Lietuvoje metu. Tuo dabartiniai jaunimo socialinės brandos tvarkaraščiai ir su jais susiję subjektyvūs idealai – vyraujančių idėjų, normų atspindžiai individo mąstyme, elgesyje – skiriasi nuo tėvų kartos bei jų socialinės brandos kalendoriaus. Sovietmečiu vyravęs normatyvinis elgesio šablonas vis dar stipriai veikė paskutinės sovietmečio kartos brandos įvykius, nes jie jį reprodukovė. Pirmoji posovietinė karta nuo savo tėvų skiriasi tuo, kad, atsivėrus masinės informacijos kanalams ir galimybėms nevaržomai keliauti ir taip įsiliesti į globalizuotą visuomenę, gali rinktis iš daug didesnės alternatyvių elgesio modelių aibės ir taip kurti savo individualią asmenybę. Tačiau padidėjusi pasirinkimų įvairovė sukuria stresinę būseną. Nėra aiškių orientyrų, kuria ekspertine informacija kliautis, o ir pati rinkos ekonomika negarantuoja sprendimo sėkmės. Tai yra viena iš priežasčių, kodėl moderni, globali visuomenė yra siejama su didėjančia rizika ir stresu (Eriksen 2016; Beck 2009; 1992; Giddens 2000). Akivaizdu, kad paskutinės sovietmečio kartos ir pirmosios posovietinės kartos elgesio modelius veikė skirtingos politinės ir kultūrinės idėjų sistemos, sykiu struktūravusios skirtingas šių kartų išėjimo iš tėvų namų trajektorijas.

Lygia greta kardinalūs spartėjančios kultūrinės modernizacijos pokyčiai vyko ir ekonomikoje – iš planinės ekonomikos pereita į laisvąją rinką, atsirado didesnė prekių ir paslaugų pasiūla, pasikeitė eksporto ir importo geografija. Svarstant socialinės brandos klausimus, reikia atsiminti, kad sovietinė planinė ekonomika kartu su darbo jėgos kontrolės politika garantavo kiekvienam žmogui darbo paskyrimą. Tokia priverstinė integracijos į darbinį sektorių sistema sumažindavo nesaugumo jausmą, tad nenuostabu, kad, atsiradus rinkos ekonomikai, šis saugumo pagrindas

buvo išmuštas daugeliui žmonių – ne tik jaunimui, bet ir kitoms amžiaus grupėms. Pasikeitus ekonomikai, pats žmogus savarankiškai turėjo ieškoti darbo vietas, o darbdavys galėjo rinktis iš darbuotojų pasiūlos. Viena vertus, matome sąlygas stiprėti savarankiškumui, atsakomybei ir refleksijai sąmoningai vertinti savo situaciją. Kita vertus, sykiu atsiranda ir sąlyginis nesaugumas, nes žmogus nėra tikras dėl savo pasirinkimo sėkmės, o galimų sprendimų būdų yra daugybė. Todėl pirmoji posovietinė karta, žengdama į darbo rinką, susiduria su anksčiau nežinomomis socialinėmis rizikomis ir egzistenciniu nesaugumu (Eriksen 2016; Beck 1992; 2009). Šią kartą nesaugumo ir neužtikrintumo jausmas lydi ir kitose gyvenimo situacijose, kuriose sprendžiama, kokį kelią rinktis. Būsto klausimo sprendimas neblogai iliustruoja šią situaciją. Sovietinė sistema jaunus žmones aprūpindavo valstybiniais būstais (ypač jaunuosius specialistus ir politinius aktyvistus) ir bendrabučiais (atvykusiuosius iš kaimo ar mažų gyvenviečių), o pereinamuoju laikotarpiu, masinės būsto fondo privatizacijos metu, būstus įsigijusiesiems buvo suteiktos lengvatinės sąlygos. Abiem atvejais buvo kuriamos struktūrinės sąlygos, skatinusios savarankiško gyvenimo pradžią. Tačiau dabartinė socialinė politika jauniems žmonėms nesuteikia tokių galimybių – savivaldybių paskiriami socialiniai būstai tenka tik labai mažas pajamas gaunantiems asmenims, o neefektyvus šių būstų administravimas neužtikrina greito jų paskirstymo. Galiausiai, valstybės parama būstui įsigyti ar išsinuomoti yra menka (Brazienė ir kt. 2018). Todėl pirmoji posovietinė karta, norėdama pradėti savarankišką gyvenimą, susiduria su sunkumais ir rizikomis, kurių nepatyrė jų tėvai, o pagrindiniai savarankiškumą skatinantys įvykiai – įsidarbinimas bei būsto įsigijimas – pirmiausia susiję su nesaugumo ir neužtikrintumo jausmu.

Atkūrus Nepriklausomybę, atsiradus naujiems ekonominių mainų kanalams su Europa ir kitomis užsienio šalimis bei pirmą kartą susidūrus su globalėjančios rinkos pasiūla, Lietuvos gyventojams ne tik atsivėrė naujų prekių ir paslaugų gausa ir vartojimo galimybės, bet kartu su šiomis prekėmis plito ir alternatyvios idėjos, ypač atsiradus internetui. Pirmoji posovietinė karta patyrė socializaciją būtent tokioje aplinkoje – perėmė tėvų entuziazmą atsivėrusioms galimybėms, tačiau neturėjo sovietinės moralės suvaržymų suteiktomis laisvėmis naudotis. Todėl dabartinis jaunimas yra individualesnis, laisvesnis, tačiau dabartinė Lietuvos socialinė politika, minimaliai palaikanti tik jaunus ir daugiavaikes šeimas, neskatina jaunų žmonių socialinės brandos. S. Kraniauskienės (2011) studija apie tapsmą suaugusiuoju atskleidė, kad gimusieji po 1970 m., palyginti su anksčiau gimusiomis kohortomis, pasižymi vėlesniu ir lėtesniu socialinės brandos tvarkaraščiu, jiems būdinga dažnesnė kohabitacija, daugiau vaikų gimsta ne santuokoje. Šie demografiniai pokyčiai jau išryškėja paskutinės sovietinės kartos kohortose (gimusieji 1970 m. ir šiek tiek vėliau), kurių socialinės brandos įvykiai prasidėjo virsmo iš sovietinės į posovietinę visuomenę laikotarpiu, tačiau patyrusiems socializaciją posovietinėje Lietuvoje (pirmosios posovietinės kartos atstovams) brandos įvykių atidėliojimas, kohabitacija ir vaikų gimdymas ne santuokoje neretai suvokiami kaip natūralūs procesai. Čia galima įžvelgti Lietuvos socialinės politikos ir dabartinio jaunimo lūkesčių dermės stoką. Lietuvos socialinė politika pasižymi nuostatomis, palaikančiomis prokreacinę elgseną, tai ypač išryškėja politinėse diskusijose apie reprodukcinę teisių į abortus ar kontracepciją ribojimą. Tokia politika grin-

džiama ideologija, kurią Alena Heitlinger (1979) pavadino pronatalistine. Kaip parodė Katerinos Verdery (1994) tyrimas, būtent tokia pronatalistinė politika yra būdingas posocialistinių valstybių bruožas. Tokia politinė kryptis reprezentuoja socializmo ideologijos atsisakymą, kai moteris buvo įtraukiama į darbinės bei politines veiklas ir tarytum neturėjo kokybiško laiko užsiimti prigimtiniu savo tikslu – motinyste. Pronatalizmas „išvaduoja“ dabartines moteris nuo savirealizacijos jungo ir pirminiu tikslu paskelbia motinystę, taip skatindamas ją pasirinkti kaip pirminį brandos įvykį. Šios ideologinės nuostatos stipriai paveikė ir jauniausias paskutinės sovietmečio kartos moteris, gimusias 1970–1972 m., nes jos apsiribojo viduriniu išsilavinimu ir teikė pirmumą darbui arba šeimos kūrimui (Kraniauskienė 2011). Turint omenyje Lietuvos depopuliacijos problemą, tokia gerovės valstybės pozicija dirbtinai skatina jaunus žmones rinktis valstybei naudingą elgesio modelį, o tai, savo ruožtu, sustiprina pirmosios posovietinės kartos bei jauniausios paskutinės sovietmečio kartos kohortos (gimusiujų 1970–1972 m.) nesaugumo jausmą pradėdant savarankišką gyvenimą.

Taigi pirmosios posovietinės kartos apsisprendimą išeiti iš tėvų namų veikia ne tik subjektyvus nesaugumo jausmas, kylantis iš pasirinkimų gausos, bet ir ribotos finansinės galimybės bei socialinės politikos implikuojamas „normatyvinis“ elgesys (ankstyvas šeimos kūrimas bei reprodukcija). Toks nestabilus kontekstas sukuria struktūrines prielaidas rasti brandos tvar-karaščių įvairovei.

Tyrimo metodologija

Norint sugretinti išėjimo iš tėvų namų trajektorijas paskutinėje sovietmečio (1962–1972 m.) ir pirmojoje posovietinėje (1992–2002 m.) kartose, pasitelkta diadinė perspektyva – informacija rinkta iš vienos šeimos dviejų kartų atstovų (motinų ir jų vaikų). Kokybinė tyrimo metodologija taikyta koncentruojantis į informantų patirtis, gyvenimo kontekstus ir juose formuotas subjektyvias nuostatas. Tai leistų apčiuopti socialinių makroveiksnių įtaką jaunų žmonių išėjimui iš tėvų namų.

Tyrimo dalyvavo 18 informantų, kurie sudarė devynias diadas: 9 moterys, kurios atstovavo paskutinei sovietmečio kartai (gimusios 1962–1972 m.), ir jų vaikai (taip pat 9 asmenys, 6 merginos ir 3 vaikinai), priklausą pirmajai posovietinei kartai (gimę 1992–2002) (žr. 1 lentelę).

Tyrimas vyko 2017 m. lapkritį–2018 m. kovą Kauno mieste ir Pasvalio rajone. Taikytas biografinio interviu metodas, nes domėtasi viso gyvenimo įvykiais. Tyrimo derintos kriterinė ir sniego gniūžtės atrankos. Informantų ieškota per socialinius tinklus, naudojantis pažįstamų kontaktais. Renkantis informantus atsižvelgta į tyrimui svarbius kriterijus, kad motinų ir jų vaikų amžius sutaptų su tyrimo apibrėžtų kartų ribomis (Valackienė ir Mikėnė 2008; Gaižauskaitė ir Valavičienė 2016; Žydzžiūnaitė ir Sabaliauskas 2017).

Interviu buvo atliekami informantams artimoje aplinkoje – jų namuose, universitete. Interviu trukmė buvo nuo pusvalandžio iki dviejų valandų.

Tyrimo metu naudotos skirtingos interviu gairės vaikų ir tėvų kartoms. Tėvų kartos interviu sudarė penki tematiniai blokai. Pirmieji trys blokai – „Patirtis, požiūris tada...“, „Suvokimas, požiūris dabar...“ bei „Reikalavimas“ – skirti įvertinti žmogaus ir jo šeimos *habitus* ir visuo-

1 lentelė. Informantų charakteristikos

Nr.	Motinos vardas	Gimimo metai	Amžius, kada išėita iš tėvų namų (metais)	Vaiko vardas	Gimimo metai	Amžius, kada planuojama išėiti ar jau išėita iš tėvų namų
1	Ona	1962	neįvyko	Justinas	1996	Projektuojamas vėlyvas
2	Vanda	1972	17	Auksė	1999	Projektuojamas vėlyvas
3	Rima	1972	24	Kotryna	1996	Projektuojamas vėlyvas
4	Genovaitė	1971	25	Lukas	1996	Projektuojamas vėlyvas
5	Laima	1962	19	Saulė	1995	21 m.
6	Emilija	1972	22	Marius	2000	Projektuojamas ankstyvas
7	Eglė	1972	18	Austėja	2002	Projektuojamas ankstyvas
8	Barbora	1969	18	Modesta	1995	20 m.
9	Aušra	1972	18	Greta	1992	19 m.

menėje vyraujančių nuostatų įtakas. Klausia, kokie buvo informantų tėvų ir aplinkos lūkesčiai dėl išėjimo iš tėvų namų, kaip vyko pats išėjimas, kaip dabar vertinamas išėjimas ir kokie lūkesčiai perduodami savo vaikams. Ketvirtasis blokas „Realybė“ skirtas išsiaiškinti realią išėjimo iš savo tėvų namų situaciją jų vaiko gyvenime – palyginti, kaip tėvų *habitus* atsispindi vaikų pasirinkimuose, kaip tėvai vertina tokį pasirinkimą. Penktasis blokas „Klasė“ skirtas išsiaiškinti šeimos socialines ir demografines charakteristikas bei finansines galimybes, galėjusias daryti įtaką išėjimui iš tėvų namų.

Klausimų gairės, skirtos posovietinei kartai, sudarytos iš keturių blokų. Pirmi du blokai – „Vertinimas / suvokimas“ bei „Tikslai / patirtys“ – skirti išsiaiškinti šios kartos *habitus* ir kokią įtaką jam turi tėvų ir dabartinės visuomenės nuostatos. Trečiasis blokas „Santykis“ skirtas įvertinti tarpgeneracinių santykių kokybę bei išėjimo iš tėvų namų modelių reprodukciją. Paskutinis blokas „Klasė“ skirtas tam pačiam tikslui kaip ir tėvų atveju.

Interviu metu surinkti duomenys analizuoti *NVivo* kokybinės duomenų analizės programa. Taikyta indukcinė kokybinė turinio analizė, kai pirmiausia išskirtos subkategorijos, vėliau jos grupuotos į bendresnes kategorijas, leidusias rekonstruoti socialinės realybės paveikslą (Žydzūnaitė ir Sabaliauskas 2017). Tyrimo duomenys šiame straipsnyje pristatomi laikantis anonimiškumo – informantų vardai ir pasakojimuose nurodyti kitų asmenų vardai pakeisti.

Paskutinės sovietmečio kartos išėjimo iš tėvų namų trajektorijos

Kalbinant paskutinės sovietmečio kartos moteris, gimusias 1962–1972 m., atsiskleidžia pluralistinės tapsmo suaugusių trajektorijos.

Galima išskirti tris išėjimo iš tėvų namų modelius, kuriuos sąlyginai galima pavadinti ankstyvasis, vėlyvasis ir neįvykęs. Ankstyvajam būdingas greitas išėjimas iš tėvų namų, dažniausiai tai nutikdavo baigus mokyklą, taigi savarankišką gyvenimą jaunuolis pradėdavo 17–19 metų. Vėlyvasis yra atidėtas išėjimas, kai jaunas žmogus siekdamas aukštesnio išsilavinimo ar dėl

ribotų finansinių galimybių tėvų namus palikdavo būdamas 22–26 metų. Neįvykusio išėjimo pavyzdys būtų vienos mūsų kalbintos informantės, kuri neišėjo iš tėvų namų dėl susiklosčiusios ekonominės situacijos Lietuvoje ir dėl to, kad vėlai sukūrė savo šeimą. Toliau išsamiai aptarsime kiekvieną iš minėtų trajektorijų.

1) *Ankstyvas išėjimas iš tėvų namų: išsilavinimo siekis*

Informantės, kurios baigusios mokyklą iš karto paliko tėvų namus, kaip tokio elgesio priežastį įvardijo išsilavinimo siekį, nes aukštesnįjį bei aukštąjį mokslą suteikiančios institucijos buvo įsikūrusios didesniuose miestuose:

<...> mama sakė <...> Marijampolėj yra, va, tokia pedagogikos mokykla. Tu ten turi mokintis. Nu, <...> kadangi mama taip sakė, aš ten ir nuvežiau dokumentus, pridaviau. <...> Tas mano pirmas išėjimas ir buvo, kai pradėjau Marijampolėj mokintis. (Eglė, gim. 1972)

<...> mama sako – važiuok į Šiaulius, ten, sako, arčiau. <...> [Istojau į <...> pedagoginį institutą, o paskui baigiau Šiaulių universitetą – taip diplome parašyta <...> [Nors] aš tai visiškai neišsikrausčiau, dėl to, kad aš ganėtinai dažnai grįždavau... (Barbora, gim. 1969)

Kaip matome, šiuos pasirinkimus nulėmė tėvų įtaka, abiejų informančių sprendimai buvo paskatinti iš šalies. Tai atskleidžia savarankiškumo stoką ir gyvenimiškų sprendimų priklausomybę nuo tėvų nuomonės. Šie atvejai iš dalies patvirtintų N. Putinaitės įžvalgas apie *homo sovieticus* priklausomumą nuo aplinkos. Kadangi minėtos moterys savo vaikystės šeimose gyveno kaime, tačiau turėjo edukacinių lūkesčių, jų išėjimą iš tėvų namų lėmė ir struktūrinės aplinkybės (aukštesniųjų mokyklų stoka kaimo vietovėse ar miesteliuose), o ne tik individualus sprendimas pradėti savarankišką gyvenimą. Juolab kad aukštesnio išsilavinimo lūkestis, matyt, tėvų buvo formuojamas dar iki joms apsisprendžiant. Galime daryti prielaidą, kad, esant kitoikioms sąlygoms, pavyzdžiui, gyvenant didmiestyje, kur telkiasi aukštosios mokyklos, išėjimas iš tėvų namų būtų vėlesnis.

2) *Ankstyvas išėjimas iš tėvų namų: šeimos kūrimas*

Ankstyvo išėjimo iš tėvų namų trajektorija atsiskleidžia ir kitame pasakojime, tačiau ji saistoma su kitokia socialine struktūra – šeimos kūrimu:

Tadas [vyras] galvą susuko jis man nuo septyniolikos metų. Jau kai galvą susuko, tada nebegalvojau jau nei apie mokslą, nei apie nieką, buvo tik darbas ir draugystė. <...> Man jau vaikystė pasibaigė, reikėjo žiūrėti – namai, šeima. Paskui juok Auksė [dukra] iš karto atsirado, ką, dvidešimt metų gi buvo. <...> Būdavau, nueinu pas Tadą, pamiėgu su juo, atbėgu čia [į tėvų namus] pavalgyt, pabūti. Iš čia susirenku bliūdelius, viską, vėl bėgu tenais su tais bliūdeliais, vėl ateinu čia, per visą dieną pabūt. (Vanda, gim. 1972)

Šiame pavyzdyje matomas greito perėjimo iš paauglystės į suaugusiojo vaidmenį modelis – mokyklos baigimas susipina su pirmuoju darbu, išėjimu iš tėvų namų, partneryste ir pirmojo vaiko gimimu. Informantės patirtis patvirtina S. Kraniauskienės įžvalgas apie 1965–1974 m. gimimo kohortą – dalies moterų nuoseklią ir greitą (per trejus metus) perėjimą į suaugusią įvykių seką, kai šeima buvo sukuriama vos per metus.

Tačiau negalime teigti, kad visais atvejais ankstyvas išėjimas iš tėvų namų pasižymi homogeniškumu. Išsiskiria šio įvykio priežastys – išsilavinimo siekis ir šeimos kūrimas. Ši skirtis atspindi skirtingų vertybinių nuostatų paskatintus gyvenimiškus sprendimus. Anksti savarankiškai pradėjusios gyventi moterys pasižymi tuo, kad jos akcentuoja išsilavinimo svarbą ir yra orientuotos į naujos šeimos sukūrimą, dėl to ir paliko tėvų namus jaunesniame amžiuje.

3) *Vėlyvas išėjimas iš tėvų namų: šeimos kūrimas*

Vėlyvajį išėjimą iš tėvų namų atskleidžia dvi šio įvykio trajektorijos. Pirmuoju atveju moterys, baigusios mokyklą, likdavo gyventi su tėvais, dirbo, derino tai su studijomis, neretai pradėdavo ir savo šeimyninį gyvenimą. Netgi sukūrus šeimą, susituokus liekama gyventi pas tėvus su savo partneriu, o tėvų namai paliekami tik vėliau – gimus vaikams:

Kai baigiau mokyklą, pradėjau dirbti. Paskui stojau. Nu, stojau – neįstojau. Stojau į lietuvių kalbą – neįstojau. Pradėjau dirbti darželyje, paskui po metų laiko įstojau į ikimokyklinį. Pradėjau mokytis ir dirbti, tada ištekėjau. Ištekėjau dvidešimt trijų metų ir sukūriau šeimą su vyru, susilaukėm po metų sūnaus, dar gyvenom pas tėvus, o paskui, paskui sugalvojom, kad reikia imti, pasiskolinom pinigų, nusipirkom butą <...> ir išėjom atskirai. (Genovaitė, gim. 1971)

Apsisprendimas palikti tėvų namus siejamas su finansinėmis galimybėmis ir sunkumais derinti darbą, mokymąsi ir šeimyninį gyvenimą. Pavyzdys puikiai iliustruoja sovietmečiu vyravusį ideologinį moters paveikslą – dirbanti, išsilavinusi ir prižiūrinti šeimą. Tačiau šiame pavyzdyje taip pat galime aptikti socialinės brandos tvarkaraščio deinstitutionalizacijos apraiškų, kai keli brandos įvykiai sutampa. Šiuo atveju edukacija vyksta lygiagrečiai su darbu, partneryste, šeimos kūrimu. Galime daryti prielaidą, kad prie šių brandos tvarkaraščio pasikeitimų paskutinėje sovietmečio kartoje galėjo prisidėti du veiksniai – tiek sovietinės visuomenės normatyvinio moters paveikslo internalizacija, tiek brandos kalendoriaus modernėjimo apraiškos, nes išėjimas iš tėvų namų vyko jau nepriklausomoje Lietuvoje, t. y. pakitusiomis struktūrinėmis ir ideologinėmis sąlygomis. Dėl šios priežasties taip pat turėtume paminėti, kad, pasikeitus ekonomikai ir nelikus valstybinių būstų, susidarė nepalankios sąlygos pradėti savarankišką gyvenimą. Todėl viena iš brandos tvarkaraščio kaitos priežasčių turėtume laikyti ir pasikeitusią valstybės ekonominę situaciją.

4) *Vėlyvas išėjimas iš tėvų namų: darbo paskyrimas*

Pirmiau aptarta išėjimo iš tėvų namų trajektorija būdinga didmiesčiuose gyvenančioms moterims, kurios turėjo galimybę siekti išsilavinimo, gauti darbo vietą tame pačiame mieste, kur gyveno jų tėvai. Tačiau informantė, gyvenusi nedideliame miestelyje, teigė, kad edukacinius lūkesčius jai pavyko suderinti su gyvenimu pas tėvus, o vėliau, kai gavo darbo paskyrimą, teko kraustyti į kitą miestelį:

Kai baigiau kultūros mokyklą, gavau darbą, iškart kultūros namuose administratore. <...> O gyvenau toliau nuo [miestelio pavadinimas], tai reikėjo kažkur butą gaut kur gyvent, tai [miestelio pavadinimas] gavau butą ir pradėjau gyvent tame bute, kad būtų darbas arti, netoli važiuot. Tai vat, ir buvo tas apsisprendimas atskirai gyvent – vienai, savarankiškai, nes priklausė nuo to, ar lengva bus pasiekt darbo vietą. Ir dėl patogumo greičiausiai, dėl patogumo. (Emilija, gim. 1972)

Emilijai taip pat būdingas vėlesnis išėjimas iš tėvų namų, lemtas darbo ir būsto pasiūlymų. Esant kitokioms sąlygoms (gyvenant didmiestyje) išėjimo iš tėvų namų trajektorija galėtų būtų panaši į prieš tai aptartą, kai išsilavinimo poreikis lemia užsibuvimą tėvų namuose ir išėjimą tik sukūrus savo šeimą. Tai iliustruoja ir kitos informantės nuomonė apie šioje kartoje vyravusias išėjimo iš tėvų namų priežastis:

Pagrindė su santuoka atskirai gyvendavai, nebent ten bendrabučiuose gyvendavo studentai. Tai taip, tada būdavo kitaip, atskirai gyveni. Jeigu atvažiuodavo iš rajonų, tai kas be ko, tada gyvendavo bendrabučiuose, būdavo atskirai. (Rima, 1972)

Apskritai paskutinės sovietmečio kartos moterų išėjimo iš tėvų namų priežastis turėtų sieti su šeimos kūrimu, tačiau taip pat turime išryškinti ir kitus priežastinius veiksnius. Ankstyva išėjimo iš tėvų namų trajektorija buvo susijusi ir su edukaciniais lūkesčiais, tai ypač akivaizdu mažesniuose miesteliuose gyvenusių informančių pasakojimuose, taip pat su šeimos kūrimu, kai nesiekama aukštesnio išsilavinimo. Vėlyvo išėjimo iš tėvų namų trajektorija, akivaizdesnė miestuose gyvenančių moterų istorijose, susijusi su šeimos kūrimu jau pradėjus studijas aukštosiose mokyklose ir pradėjus dirbti. Kaimo vietovėje gyvenusios informantės išėjimą iš tėvų namų paskatino gautas darbo paskyrimas, tačiau sykiu lėmė ir galimybių stoka gyvenant mažesniuose miesteliuose.

5) Neįvykęs išėjimas iš tėvų namų

Šalia ankstyvo ir vėlyvo išėjimo iš tėvų namų trajektorijų atsiskleidė ir trečia – neįvykęs išėjimas. Tai situacija, kai baigus mokyklą siekta aukštesnio išsilavinimo ir dirbta, atidedant šeimyninį gyvenimą ir liekant gyventi su tėvais. Tokiam modeliui būdinga vėlyva partnerystė ir šeimos kūrimas, todėl liekama gyventi tėvų namuose ir sukūrus šeimą:

<...> baigiau vidurinę mokyklą. Turėjau svajonę, kurios įgyvendinti iš tikro nelabai pavyko, tada stojau ten, kur galėjau įstoti... Dirbau nelabai mėgstamą darbą, na, ir paskui, po to mokiausi [toliau]. <...> Tuo metu [šeimyninio gyvenimo] norėjosi anksčiau, bet gavosi taip, kaip ir gavosi. Ir šiaip tai <...>. Įtakojo ne mano apsisprendimas, turbūt <...>, bet gavosi gerai todėl, kad, nu, brandesniam amžiuį visas prasidėjo. (Ona, gim. 1962)

Kaip matome, net pati informantė pabrėžia, kad tai nebuvo jos apsisprendimas sąmoningai atidėti šeimyninį gyvenimą, todėl negalime teigti, kad informantė sąmoningai pasirinko vėlesnį šeimos kūrimą. Pasilikimą tėvų namuose turėtų sieti su neigiamais perėjimo iš sovietinės visuomenės į posovietinę padariniiais – buvusios sovietų pramonės komplekso žlugimu ir su juo siejamu darbo vietų praradimu. Tai palietė šią šeimą ir lėmė ekonominio kapitalo stygių, dėl kurio informantei nepavyko palikti tėvų namų. Posovietinė deindustrializacija šiai šeimai sukėlė finansinių problemų, nes tiek pati Ona, tiek jos tėvai neteko darbo fabrikuose, o kitokios kvalifikacijos neturėjimas apsunkino naujo darbo paieškas. Taip pat turime pabrėžti, kad informantė pradėjo šeimyninį gyvenimą vyresniame amžiuje, todėl naujo namų ūkio kūrimo klausimas galėjo būti nekeliamas tokiame kontekste.

Apibendrinami paskutinės sovietmečio kartos moterų brandos tvarkaraščius turime atkreipti dėmesį, kad vėlesnio išėjimo iš tėvų namų trajektorijoje matome brandos įvykių

deinstitucionalizaciją, kuri susijusi su visuomenės modernizacijos įtakomis atkūrus Nepriklausomybę. Tačiau, kaip matyti, išėjimo iš tėvų namų trajektorijų įvairovė priklauso veikia nuo kontekstinių veiksnių – gyvenamosios vietos, išsilavinimo siekio, finansinės padėties pasikeitus valstybės sąrangai. Visgi turime pripažinti, kad perėjimo į suaugusę modelių kaita vyko netgi šioje kartoje. Vyresnės informantės (gimusios 1962 m.) pasižymi išėjimu iš tėvų namų siekiant išsilavinimo, o jaunesnių (gimusių 1969–1972 m.) kartoje atsiranda įvairovė – tėvų namus vis dar paliekama siekiant išsilavinimo, tačiau šalia matome kitą priežastį – šeimos kūrimą. Todėl paskutinės sovietmečio kartos jaunesniųjų moterų brandos tvarkaraščiai modernėja, o tai pasireiškia didėjančia priežasčių įvairove.

Pirmosios posovietinės kartos išėjimo iš tėvų namų trajektorijos

Pirmosios posovietinės kartos, gimusios 1992–2002 m., išėjimo iš tėvų namų trajektorijos panašios į paskutinės sovietmečio kartos išėjimo trajektorijas. Tačiau projektuojamo vėlyvo išėjimo priežastys skiriasi, o tai rodo šios kartos išėjimo iš tėvų namų trajektorijų heterogeniškumą bei socialinių, politinių, ekonominių ir kultūrinių sąlygų pasikeitimą.

Kalbant apie pirmąją posovietinę kartą, kaip ir jos tėvų kartą, galima skirti ankstyvo bei vėlyvo išėjimo iš tėvų namų trajektorijas. Ankstyvas išėjimas siejamas su edukacija bei partneryste, o vėlyvas – su finansinių galimybių stygiumi bei didesniais lūkesčiais dėl savo gyvenimo partnerio ar savirealizacijos, kurie negali būti patenkinti dabartinėje situacijoje. Finansinių galimybių stygius gali būti laikomas vienu iš kartų skirtumų, nes pirmoji posovietinė karta nebeturi tokių socialinių garantijų, kokias turėjo paskutinė sovietmečio karta. Tai matyti jau ir paskutinės sovietmečio kartos vėlyvo išėjimo iš tėvų namų trajektorijoje, kai išeinama esant pakitusiai šalies ekonominei situacijai. Tačiau šis veiksnys ypač aiškiai atsiskleidžia lyginant šias kartas.

1) Ankstyvas išėjimas iš tėvų namų: išsilavinimo siekis

Pirmiausia turime pabrėžti, kad ankstyvas išėjimas iš tėvų namų šioje kartoje, kalbant apie informantų amžių, yra vėlesnis nei paskutinėje sovietmečio kartoje. Posovietinės kartos atstovai tėvų namus palieka būdami 19–22 metų, o jų tėvai tą patį padarydavo 17–18 metų. Tai vyksta todėl, kad baigus mokyklą dažniausiai siekiama aukštesnio išsilavinimo ir tik ilgainiui, studijuojant, išeinama iš tėvų namų. Tiek gyvenantieji mažesniame miestelyje, tiek didmiestyje, tačiau pasirinkę sostinės ar kito didmiesčio universitetą, atsiskyrimą nuo tėvų namų sieja su edukaciniais lūkesčiais:

<...> likus gal pusei metų iki savo išvažiavimo, <...> aš pradėjau tai planuoti ir žingsnis po žingsnio daryti, kad tai pavyktų. Iš pradžių mest tuos mokslus, susitvarkyti. Ne, pirmiausia susitvarkyti tuos pažymius, tuos visus, kad galėčiau mesti, tada įstot iš naujo, dirbt vasarą kažkokį tai darbą, kad turėčiau šiek tiek bent jau pinigų bendrabutį užsisakyti. Nu, ir tada tie žingsniai, tada jie vienas po kito eina, palengva link to kito gyvenimo. (Modesta, gim. 1995)

Modestos pavyzdys atskleidžia jaunų žmonių siekius būti savarankiškiems, jausti atsakomybę už savo ateitį ir finansinio pamato kūrimą. Tokia nuostata kontrastuoja su paskutinės sovietmečio kartos ankstyvo išėjimo iš tėvų namų modeliais, nes šios kartos moterys paisė tėvų

nuomonės, siekdamas aukštesnio išsilavinimo. Naujos kartos nuostatos rodo pakitusias gyvenimo sąlygas ir pirmajai posovietinei kartai tenkančią atsakomybę bei riziką už savo pasirinkimus, lemiančius brandos įvykių laiką. Nebėra socialinių garantijų – užtikrinimo, kad studijos bus finansuojamos, o darbo vieta jas baigus – garantuojama. Taip pat turėtume pažymėti, kad sprendimai dėl aukštesnio išsilavinimo pirmojoje posovietinėje kartoje priimami vėlesniame amžiuje, nei tai buvo paskutinėje sovietmečio kartoje.

2) *Ankstyvas išėjimas iš tėvų namų: partnerystė*

Antras ankstyvo išėjimo iš tėvų namų modelis sietinas su partneryste ir naujo namų ūkio vieneto kūrimu:

<...> kai ištojau į... nu, man net nebuvo jokios minties, kad gyventi atskirai nuo tėvų. <...> Šiaip tai aš tikrai nebūčiau tenais išėjus iš tėvų namų, bet susiradau, nu, atsirado draugas, <...> po kelių metų aš tiesiog labai norėjau gyvent kartu [juokiasi]. (Saulė, gim. 1995)

<...> savarankiškai bandžiau pradėt gyvent nuo kokių devyniolikos. <...> Sutikau savo vyrą esamą, tada pradėjom gyvent kartu ir gavos, kad išėjau tada visiškai iš tėvų namų. <...> Tada buvau pabaičius vieną specialybę, gimus sūnui po metųėjau kitą specialybę mokytis. (Greta, gim. 1992)

Kaip matome iš Gretos istorijos, partnerystė ir naujo ūkio vieneto kūrimas neriboja išsilavinimo siekio – jie vyksta lygiagrečiai ir taip sustiprina nuostatą anksčiau palikti tėvų namus. Matome, kad pirmosios posovietinės kartos ankstyvas išėjimas iš tėvų namų susijęs su aukštesnio išsilavinimo siekiu (siekiančių išsilavinimo kitame mieste), kuris vienas arba kartu su partneryste paskatina šios kartos atstovus palikti tėvų namus.

Taip pat matyti, kad ši karta pasižymi aiškia brandos įvykių deinstitutionalizacija. Paskutinė sovietmečio karta dažnai išeidavo iš tėvų namų dėl santuokos, o pirmoji posovietinė karta pirmiau renkasi partnerystę, gyvenimą kartu su savo draugu ar drauge, bet atskirai nuo tėvų. Aišku, tokios elgsenos apraiškų jau galima aptikti kohortose, gimusiose 1970 m. ir vėliau, bet pirmąją posovietinę kartą nuo ankstesniųjų skiria ankstyva kohabitacija iki pradendant santuokinį gyvenimą. Galime kelti prielaidą, kad, keičiantis ir liberalėjant visuomenei, kohabitacija tapo priimtinesniu ir todėl dažnesniu socialiniu reiškiniu.

3) *Vėlyvas išėjimas iš tėvų namų*

Atskira trajektorija projektuojama kitos pirmosios posovietinės kartos informantų grupės, kuri renkasi vėlesnį išėjimą iš tėvų namų. Taip apsisprendžiama dėl įvairių priežasčių, tačiau išryškėja tendencija, kad išėjimą iš tėvų namų ši karta dažniausiai atideda dėl 1) finansinių galimybių stygiaus arba 2) esant nepasitenkinimui dabartiniu partneriu, kai artimi santykiai trunka ilgesnį laiką, tačiau nesirenkama gyventi kartu dėl jaučiamo santykių nevisavertiškumo. Susiklosčiusios aplinkybės nepateisina informantų idealių lūkesčių, todėl jie vengia pradėti savarankišką gyvenimą ir atsiskirti nuo tėvų. Matyti, kad pirmosios posovietinės kartos atstovai, atidedantys išėjimą iš tėvų namų, apmąsto dabartinę savo situaciją, pasižymi savikritika, tačiau kartu ir neapibrėžtumu, baime rizikuoti, abejojimu:

<...> esu labai jauna pradėti šeimą ir pradėti šeimos pradžią. <...> Aš dar nenoriu mąstyti apie kito interesą, <...> [todėl] idealus startas, tai va, pasibaigiu studijas, susirandu darbą pagal specialybę,

einu, vat, gyventi kur nors išsinuomavusi būstą viena, studijuoju toliau ir dar dirbti šalia, <...> [bet] prieš vėją nelabai papūsi, nes realiai, ta ekonominė situacija tokia, kad, na, tu vienas studentas, vienas, baigęs studijas negausi tokio darbo, už kurį galėtum išsilaikyti butą, save. <...> Nėra pasirinkimo. <...> Jeigu aš neturėsiu galimybės, aš neišiu gyventi viena, nes aš turiu galimybę gyventi su tėvais. Tai, manau, tas mano apsisprendimas yra aiškus. <...> Yra kita situacija, tuomet, tai išeiti gyventi kažkur tai, nuomotis buto kambarį, negyventi su partneriu, bet tai tada, aš manau, tokiu atveju geriau gyventi su savo žmogumi, negu su svetimu, kadangi, tai, vėlgi, nei tos ramybės jau tu tada turėsi, kurios ten labai sieki, ir to privatumo. Tai jau tada geriau, manau jau, taip jau gaunasi, anksčiau pradėti tą šeimos pradžią. (Kotryna, gim. 1996)

Kaip matome iš pavyzdžio, informantė abejoja savo situacija ir galimais pasirinkimais, svarsto, koks išėjimo iš tėvų namų modelis jai būtų priimtinas. Čia išryškėja savo situacijos analizavimas, ieškojimas individualistinių sprendimų – svajojama apie savarankiško gyvenimo pradžią be partnerio. Taip pat jaučiamas neapibrėžtumas, kylantis iš pasirinkimų įvairovės, o tai yra laikoma modernios visuomenės bruožu – prireikus pasirinkti, individams kyla nesaugumo jausmas, nes niekas negali garantuoti jų pasirinkimo sėkmės (Eriksen 2016; Beck 1992; 2009).

Šalia individualistinių perėjimo į suaugusių lūkesčių išryškėja ir finansinės priežastys. Tai pasitvirtina ir kituose informantų pasakojimuose:

<...> aš dabar galėčiau, tai aš dabar vienas gyvenčiau. Bet taip ir manau, ir dauguma visuomenės yra, ir tiesiog taip gaunasi. <...> Visad viskas yra priklausoma nuo pinigų, finansinės padėties, <...> [reikia] pasibaigti mokslą, pasidaryti pamatą sau gyvenimo ir tada jau eiti gyventi savarankiškai. (Justinas, gim. 1996)

Matome, kad sprendimas išeiti iš tėvų namų atidedamas, nes mąstoma atsakingai, siekiama kokybiško gyvenimo, norima pagrindinius gyvenimo kelio įvykius projektuoti į vientisą seką. Galime sakyti, kad pirmoji posovietinė karta atsivėrusių naujų galimybių pasaulyje bando ieškoti stabilumo, todėl jų sprendimai ir delsimas palikti tėvų namus yra apgalvoti. Jie stengiasi sumažinti galimas rizikas. Čia taip pat atsiskleidžia socialinės politikos neveiknumas, nes jaunimui nesudaromos tinkamos sąlygos saugiai pradėti savarankišką gyvenimą.

Tačiau, net ir turėdami pakankamai finansinių galimybių, jauni žmonės ieško subjektyviai idealiesnio išėjimo iš tėvų namų scenarijaus – geresnio partnerio, tinkamesnio momento:

Dalinai man niekas netrukdo išeiti gyventi atskirai. Gyvenimas mano toks, kad pusiau gyvenu atskirai. Turiu giminaitės, kuri išvyko į užsienį, paliktą butą, tai aš pilnai turiu vietą, kurioje galiu gyventi vienas. Tačiau būnu tiek pas tėvus, tiek vienas. Finansiškai aš save galiu pilnai išlaikyti, nes turiu mylimą darbą, turiu pakankamai finansų, kad galėčiau gyventi vienas. Bet nežinau, vis tiek ta kažkokia trauka į namus dar yra. Galbūt dėl to, kad nėra labai stiprių santykių su antrąja puse, kad, vat, galėčiau pasakyti, vat, einam gyventi kartu. O vienam liūdna biškį, <...> bent jau pusę metų, tai tikrai negalvoju apie savarankiško gyvenimo pradėjimą. Paprasčiausiai neturiu laiko tam. Tačiau vasarą, kai jau bus atostogos, kada jau bus pabaigti mokslai, labai tikiuosi, tai tada rimtai pagalvosiu ir bandysiu jau pradėti savarankišką gyvenimą. (Lukas, gim. 1996)

Šis pavyzdys taip pat iliustruoja rizikos problemą – pirmosios posovietinės kartos atstovų ieškoma kuo geresnio varianto išeiti iš tėvų namų, bijoma priimti netinkamą sprendimą dėl partnerio, nenorima suklysti, nors finansinė nepriklausomybė jau yra įtvirtinta. Šis atvejis

atskleidžia, kad net pronatalistinės socialinės politikos siūloma parama jaunoms šeimoms neskatina greitinoti socialinės brandos įvykių. Pirmoji posovietinė karta, kaip matome, pasižymi neužtikrintumu, prie kurio prisideda socialinės politikos neveiknumas. Tačiau, nepaisant situacijos nepalankumo, šios kartos atstovai siekia stabilumo.

Apibendrinant galima pasakyti, kad pirmoji posovietinė karta pasižymi sąlyginiu stabilumu, kai ankstyvą išėjimą iš tėvų namų vis dar sąlygoja išsilavinimo lūkesčiai bei partnerystė. Tuo ji panaši į paskutinę sovietinę kartą. Tačiau projekcijos, vėlinančios išėjimą iš tėvų namų, atspindi reikšmingus visuomenės pokyčius ir modernizacijos, globalizacijos pasekmes pirmai posovietinei kartai, kuriai sunku apsispręsti dėl savarankiško gyvenimo pradžios ir kuri kuria individualistinius gyvenimo scenarijus ir išsikelia idealistinius gyvenimo lūkesčius.

Išėjimo iš tėvų namų modelių reprodukcija pirmojoje posovietinėje kartoje

Pasirinktas šeiminių diadų tyrimo metodas leidžia sugretinti straipsnyje aptariamas kartas ir įvertinti išėjimo iš tėvų namų modelių reprodukciją. Mūsų tirtais atvejais dabartinė karta daugiausia reprodukuoja savo tėvų elgsenos modelius. Ankstyvas išėjimas iš tėvų namų dėl aukštesnio išsilavinimo siekio būdingas tiek paskutinei sovietmečio kartai, tiek pirmajai posovietinei kartai, nes patys tėvai skatina rinktis toki modelį:

Išėjimas iš tėvų namų... <...>, aš manau, kad tai turėtų įvykt <...> pabaigus mokyklą, gimnaziją dabartinę. (Eglė, gim. 1972)

<...> jeigu yra galimybė savarankiškai gyventi, tai kuo anksčiau, tuo geriau, <...> jeigu baigus mokslus turi jau darbą, tai kam sėdėt tėvam ant sprando? (Emilija, gim. 1972)

Nors abu atvejai yra veikiau lūkesčių aptarimas, nes šių motinų vaikai, kurie yra 16–18 metų, dar tik svarsto savarankiško gyvenimo galimybes, iš cituojamų pasakojimų galime matyti, kad vis dėlto šiai kartai projektuojamas ankstyvas išėjimas. Svariausias tokios vizijos argumentas yra nepatogi dabartinė gyvenamoji vieta siekti norimo išsilavinimo, nes gyvenama kaimo vietovėje ar tame mieste nėra universitetų, kurie suteiktų norimą specialybę.

Tik Laimos (gimusi 1962 m.) ir jos dukters Saulės (gimusi 1996 m.) atveju galima šiek tiek suabejoti elgsenos modelio reprodukcija. Laima anksti, būdama 19 metų, išėjo iš tėvų namų siekdama aukštesniojo išsilavinimo, o dukterė Saulė dar studijuodama universitete, būdama 21 metų, apsigyveno su partneriu. Kadangi pirmosios posovietinės kartos išėjimas iš tėvų namų yra apskritai vėlesnis, Saulės atvejis visgi iliustruoja ankstyvo išėjimo modelį. Skiriasi tik priežastinumas, nors galima sakyti, kad tiek motina, tiek dukterė panašiai anksti paliko savo tėvų namus.

Vandos (gimusi 1972 m.) ir dukters Auksės (gimusi 1999 m.) atvejis mūsų tyrime yra vienintelis, kai negalima identifikuoti elgsenos perėmimo tarp aptariamų kartų. Vanda, būdama 17 metų, išėjo iš tėvų namų, nes sukūrė partnerystę ir vėliau šeimą, o jos dukterė Auksė (tyrimo metu būdama 19 metų) dar neskuba pradėti gyventi savarankiškai ir tai planuoja padaryti tik pabaigus studijas kolegijoje bei gavusi darbą. Šis atvejis reprezentuoja pirmosios posovietinės kartos vertybinius pokyčius – siekiama susikurti palankią ir finansiškai saugią terpę pradėti savarankišką gyvenimą. Šiuo atveju taip pat matome, kad mama skatina dukterį siekti aukš-

tesnio išsilavinimo, nes pati mama, baigusi mokyklą, iš karto sukūrė šeimą ir savo išsilavinimo stygių vertina neigiamai:

Aukšę skatinu, kad reikia, kad tu mokykis, nes būsi kaip aš – siuvėja, nieko neišsilavinus, nepabaigus nieko. Mokslas yra reikalingas šiaip tai, šiais laikais. (Vanda, gim. 1972)

Taigi mamos lūkesčiai projektuojami į dukterį, nes ši siekia aukštesnio išsilavinimo – mokosi kolegijoje – ir išėjimą iš tėvų namų planuoja atidėti kol baigs studijas, susiras darbą ar partnerį.

Ankstyvo išėjimo iš tėvų namų modelis reprodukuojamas pirmojoje posovietinėje kartoje, nes vaikams perduodamas tėvų *habitus* arba sprendimas priimamas atsižvelgiant į dabartinio gyvenimo socialines ir demografines tendencijas. Paskutinės sovietmečio kartos atstovės, kurios vėliau paliko tėvų namus, panašų elgesio modelį perduoda ir savo vaikams:

<...> profesinę gali bet kada baigti, bet nepradėti nuo profesinės ir. <...> Aš tai tik už aukštąjį. <...> Man labai jo tas požiūris patinka, kad baigti mokslus, dabar baigti magistrantūrą. Tai kol dar magistrantūrą, tai dar, aš jam sakiau, dar aš palaikysiu jį. Bet, sakau, tu jau šiaip žiūrėk, kad, sakau, ar tu nenori, vat, turėti savo kažką. <...> Nu, taip maždaug iki dvidešimt penkerių aš taip, va, jam duodu. Paskui jau sakysiu, vaikuti, ar tu nuomok, ar tu kažką tai, bet kažkaip eik ant savo uodegos. (Genovaitė, gim. 1971)

Tačiau pirmoji posovietinė karta neskuba pradėti savarankiško gyvenimo tiek dėl finansinio nestabilumo, tiek dėl ankstesniuose posovietiniuose aptartų subjektyvių priežasčių. Pagrindinis skirtumas tarp aptariamų kartų yra tai, kad pirmoji posovietinė karta stengiasi būti kiek nuoseklesnė ir neketina įgyvendinti pagrindinių brandos įvykių greitai, kaip dauguma paskutinės sovietmečio kartos žmonių. Ši karta siekia susikurti tiek finansiškai, tiek socialiai saugią aplinką išėiti iš tėvų namų. Tokia bendra pirmosios posovietinės kartos nuostata lemia brandos įvykių vėlinimą šioje kartoje.

Išvados

Straipsnyje siekta sugretinti paskutinės sovietmečio kartos (moterų, gimusių 1962–1972 m.) ir pirmosios posovietinės kartos (gimusių 1992–2002 m.) išėjimo iš tėvų namų trajektorijas, gilinantis į socialinius, politinius, kultūrinius ir ekonominius veiksnius, lemiančius šį sprendimą. Kėlėme prielaidas, kad paskutinės sovietmečio kartos moterų gyvenimo kelio trajektorijas struktūravo tuometinio socialinio, ekonominio, politinio, kultūrinio konteksto formuotas normatyvinis moters paveikslas, kompleksiška į vieną suplakantis nemažai skirtingų socialinių statusų – puiki darbuotoja, žmona, motina, auklėtoja ir visuomeninė aktyvistė (Reiter 2010). Tai lėmė gana ankstyvą išėjimą iš tėvų namų, vidutiniškai 19 metų, tada būdavo studijuojama ir galiausiai jauname amžiuje kuriama šeima. Tai ypač aiškiai buvo matoma vyresnėse paskutinės sovietinės kartos, gimusiųjų iki 1970 m., kohortose. Vėliau gimusiose kohortose išryškėja, kad pirmenybė teikiama darbinei veiklai arba šeimos kūrimui. Atsiskleidžia dviejų greičių socialinės brandos tvarkaraščiai – greitas, kai lygiagrečiai pradedama dirbti ir kuriama šeima, arba lėtesnis, kai matrimonialinė bei prokreacinė elgsenos atidedamos (Kraniauskienė 2011). Todėl paskutinės sovietmečio kartos brandos tvarkaraščiai pasižymi heterogeniškumu.

Pirmosios posovietinės kartos išėjimo iš tėvų namų trajektorijos yra įvairesnės ir siejamos su individualizmu, nes Lietuvoje aktyviausia socialinės bei kultūrinės modernizacijos sklaida vyko būtent posovietiniu laikotarpiu. Taip pat reikšmingas kartos bruožas – nesaugumo jausmas, kylantis iš atsiradusios pasirinkimų gausos bei ribotų finansinių galimybių, kurių nepalengvina dabartinė pronatalistinė Lietuvos socialinės politikos strategija jaunų žmonių atžvilgiu. Ji nurodo „normatyvinio“ elgesio modelį, kuris turėtų spręsti depopuliacijos problemą ir skatinti ankstyvą šeimos kūrimą, reprodukciją, tačiau tai prasilenkia su pirmosios posovietinės kartos gyvenimo lūkesčiais.

Paskutinės sovietmečio kartos išėjimo iš tėvų namų trajektorijas dažnai struktūruoja demografiniai veiksniai, ypač svarbi yra gyvenamoji vieta. Ankstyvo išėjimo iš tėvų namų modelis buvo susijęs su edukaciniais lūkesčiais mažesniuose miesteliuose, o jei nesiekta aukštesnio išsilavinimo, tai su ankstyvu šeimos kūrimu. Gyvenusieji mieste vėlyvą išėjimą iš tėvų namų derino su šeimos kūrimu jau pradėjus studijuoti ir darbinės veiklos pradžia. Moterims, kilusioms iš kaimo vietovių, vėlyvą išėjimą iš tėvų namų lemdavo gauti darbo paskyrimai.

Paskutinės sovietmečio kartos vėlesnio išėjimo iš tėvų namų trajektorijose matome brandos įvykių deinstitutionalizaciją, kai studijos aukštosiose mokyklose, darbinis startas ir šeimos kūrimas vyksta lygiagrečiai. Tai galima aiškinti visuomenės modernizacijos įtakomis, kai buvo atkurta Lietuvos Nepriklausomybė, tačiau neturėtume nuvertinti ir sovietinės visuomenės normatyvinio moters paveiklo – dirbančios, išsilavinusios, prižiūrinčios šeimą – internalizacijos poveikio. Išėjimo iš tėvų namų trajektorijų įvairovė šioje kartoje priklauso veikiau nuo kontekstinių veiksnių – gyvenamosios vietos, išsilavinimo siekio, finansinės padėties pasikeitus valstybės sąrangai. Taigi turime pripažinti, kad perėjimo į suaugusę modelių kaita matoma netgi šioje kartoje. Vyresnės informantės (gimusios 1962 m.) dažniausiai palikdavo tėvų namus siekdamos išsilavinimo, o jaunesnės (gimusioms 1969–1972 m.) atsiranda didesnė galimų gyvenimiškų sprendimų įvairovė – nors tėvų namus vis dar paliekama siekiant išsilavinimo, matome ir kitą svarbią priežastį – šeimos kūrimą. Taip atsekamas paskutinės sovietmečio kartos jaunesniųjų moterų brandos tvarkaraščių modernėjimas, pasireiškiantis didėjančia priežasčių įvairove.

Pirmoji posovietinė karta pasižymi apskritai vėlesniu išėjimu iš tėvų namų nei paskutinė sovietmečio karta. Ankstyvo išėjimo iš tėvų namų modelis išlieka stabilus pirmojoje posovietinėje kartoje. Priežastingumas nesikeičia – išsilavinimo lūkesčiai ir partnerystė skatina greičiau atsiskirti nuo tėvų. Tačiau vėlesnio išėjimo iš tėvų namų projektavimas atspindi ir ekonominius, politinius, socialinius, kultūrinius visuomenės pokyčius, ir modernizacijos, liberalizacijos bei globalizacijos pasekmes. Pirmojoje posovietinėje kartoje jaučiamas neapibrėžtumas dėl savarankiško gyvenimo pradžios, nes savarankiškumą riboja finansinės situacijos, taip pat pasirenkami labiau individualistiniai scenarijai, keliami idealistiniai lūkesčiai dėl savarankiško gyvenimo. Tokia pirmosios posovietinės kartos pozicija neatitinka Lietuvos socialinės politikos užmojų, kai pirmiausia norima spręsti depopuliacijos problemą, o ne sudaryti tinkamas sąlygas jaunimui saugiai pradėti savarankišką gyvenimą.

Kalbant apie kartų panašumus, matyti, kad tiek paskutinėje sovietmečio, tiek pirmojoje posovietinėje kartose skiriamos bent kelios išėjimo iš tėvų namų trajektorijos, kurių viduje

egzistuoja taip pat keli modeliai. Abi kartos pasižymi išėjimo iš tėvų namų trajektorijų heterogeniškumu, paskatintu besikeičiančios visuomenės politinės, kultūrinės, ekonominės situacijos tiek vienoje, tiek kitoje kartoje. Ankstyvo išėjimo iš tėvų namų trajektorija abiejose kartose yra panaši, nes paskutinė sovietmečio karta perduoda jai būdingus elgesio modelius savo vaikams kartu su savo *habitus*. Tyrimo metu išsiskyrė vienas atvejis, kai mama anksti paliko namus ir sukūrė šeimą ir niekada nesiekė tolesnės edukacijos. Apgailestavimas dėl tokio sprendimo suformavo jos dukters *habitus*, kuri, baigusi vidurinę mokyklą, siekia aukštesniojo išsilavinimo ir neskuba palikti tėvų namų. Paskutinė sovietmečio karta apskritai pasižymi tuo, kad skatina savo vaikus siekti tolesnio išsilavinimo. Šios kartos atstovės, kurios vėliau paliko tėvų namus, panašų modelį taip pat projektuoja į savo vaikus, tačiau pirmojoje posovietinėje kartoje pakito vėlyvo išėjimo priežastys.

Išėjimo iš tėvų namų trajektorijų kaita matyti kalbant apie skirtumus tarp aptariamų kartų. Pirmajai posovietinei kartai būdingas bendras brandos įvykių vėlinimas, kuris pradeda reikštis ir paskutinės sovietmečio kartos jauniausioje kohortoje. Tai siejama su pasikeitusia ekonomine, socialine situacija – nepakankama finansine padėtimi bei lūkesčiu neskubinti tokių socialinės brandos įvykių kaip šeimos kūrimas ar vaikų gimdymas, bet pirmenybę teikti išsilavinimui. Savarankiškumas ir bandymas kontroliuoti savo gyvenimą taip pat yra šias kartas skiriantis bruožas. Paskutinė sovietmečio karta tėvų namus palikdavo anksčiau nei pirmoji posovietinė karta, todėl pastaroji, pradėdama gyvenimą atskirai nuo tėvų, dažnai jau turi sukaupusi kapitalo būti savarankiškesnė. Socialinės garantijos sovietmečiu sudarė sąlygas tuometiniam jaunimui per daug nesirūpinti savo ateitimi, nes darbo vieta buvo garantuojama, o būstą taip pat suteikdavo valstybė. Taip gyveno vyriausioji paskutinės sovietmečio kartos kohorta (gimusieji 1962–1969 m.), o perėjimo laikotarpiu jauniausioji kohorta (gimusieji 1970 m. ir vėliau) galėjo naudotis lengvatinėmis būsto įsigijimo sąlygomis. Dabartinis jaunimas, neturėdamas tokių lengvatų, atideda išėjimą iš tėvų namų, kol susikurs patogias galimybes ir susikraus tinkamą kapitalą juos palikti. Taigi, nors valstybės ir visuomenės transformacijos pradeda keisti išėjimo iš tėvų namų trajektorijas jau paskutinėje sovietmečio kartoje (savarankiškas gyvenimas pradėdamas vėliau), pirmąją posovietinę kartą šie pokyčiai paveikia tiesiogiai – neužtikrintumas dėl finansinės ateities ir galimų gyvenimiškų pasirinkimų lemia tolesnį išėjimo iš tėvų namų bei socialinės brandos tvarkaraščių pliuralumą, diferenciaciją bei destandartizaciją.

Literatūra

- Afontsev, Sergey; Kessler, Gijs; Markevich, Andrei; Tyazhelnikova, Victoria; Valetov, Timur. 2008. „The Urban Household in Russia and the Soviet Union, 1900–2000: Patterns of Family Formation in a Turbulent Century“, *The History of the Family* 13 (2): 178–194. <https://doi.org/10.1016/j.hisfam.2008.05.007>
- Arnett, Jeffrey J. 1997. „Young People’s Conceptions of the Transition to Adulthood“, *Youth & Society* 29 (1): 3–23. <https://doi.org/10.1177/0044118x97029001001>
- Beck, Ulrich. 1992. *Risk Society: Towards a New Modernity*. London: Sage Publications.
- Beck, Ulrich. 2009. *World at Risk*. Cambridge: Polity.

- Billari, Francesco C.; Liefbroer, Aart C. 2010. „Towards a New Pattern of Transition to Adulthood?“, *Advances in Life Course Research* 15: 59–75. <https://doi.org/10.1016/j.alcr.2010.10.003>
- Bourdieu, Pierre. 1984. *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. London: Routledge and Kegan.
- Brazienė, Rūta; Žilys, Apolonijus; Indriliūnaitė, Rasa; Mikutavičienė, Inga. 2018. *Jaunimas ir būstas Lietuvoje: skirtingos galimybės, trajektorijos ir iššūkiai: kolektyvinė monografija*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas. <https://doi.org/10.7220/9786094673542>
- Brückner, Helmut; Mayer, Karl Ulrich. 2005. „De-standardisation of the Life Course: What might it Mean? And if it Means Anything, Whether it Actually Took Place“ in Ross Macmillan (ed.) *The Structure of the Life Course: Standardised? Individualized? Differentiated?* Amsterdam: Elsevier: 27–54. [https://doi.org/10.1016/s1040-2608\(04\)09002-1](https://doi.org/10.1016/s1040-2608(04)09002-1)
- Elder, Glen H. Jr. 1994. „Time, Human Agency, and Social Change: Perspectives on the Life Course“, *Social Psychology Quarterly* 57 (1): 4–15. <https://doi.org/10.2307/2786971>
- Elder, Glen H. Jr. 1999. *Children of the Great Depression: Social Change in Life Experience (25th Anniversary Edition)*. Boulder, CO: Westview Press.
- Elder, Glen H. Jr.; Johnson, Monica Kirkpatrick; Crosnoe, Robert. 2003. „The Emergence and Development of the Life Course Theory“ in Jeylan T. Mortimer and Michael J. Shanahan (eds.) *Handbook of the Life Course*. New York: Plenum Press: 3–19.
- Eriksen, Thomas Hylland. 2016. „Overheating: The World since 1991“, *History and Anthropology* 27 (5): 469–487. <https://doi.org/10.1080/02757206.2016.1218865>
- Gaižauskaitė, Inga; Valavičienė, Natalija. 2016. *Socialinių tyrimų metodai: kokybinis interviu*. Vilnius: Vaga.
- Giddens, Anthony. 2000. *Modernybė ir asmens tapatumas: asmuo ir visuomenė vėlyvosios modernybės amžiuje*. Vilnius: Pradai.
- Heitlinger, Alena. 1979. *Women and State Socialism. Sex Inequality in the Soviet Union and Czechoslovakia*. Palgrave Macmillan: London. <https://doi.org/10.2307/j.ctt1w6tddc>
- Kraniauskienė, Sigita. 2011. *Tapsmas suaugusiųjų: jaunimo socialinė branda Lietuvoje*. Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras.
- Liefbroer, Aart C.; Toulemon, Laurent. 2010. „Demographic Perspectives on the Transition to Adulthood: An Introduction“, *Advances in Life Course Research* 15 (1–2): 53–58. <https://doi.org/10.1016/j.alcr.2010.10.002>
- Mannheim, Karl. 1952 [1927]. „The Problem of Generations“ in Karl Mannheim. *Essays on the Sociology of Knowledge* (ed. by Paul Kecskemeti). London: Routledge: 276–322.
- Maslauskaitė, Aušra. 2010. „Lietuvos šeima ir modernybės projektas: prieštaros bei teorizavimo galimybės“, *Filosofija. Sociologija* 21 (4): 310–319.
- Mikulionienė, Sarmitė. 2012. „Timing of Transition to Adulthood in Lithuania: The Experience of Four Cohorts“, *Socialinis darbas* 11 (2): 235–244.
- Min, JooHong; Silverstein, Merrill; Lendon, Jessica P. 2012. „Intergenerational Transmission of Values over the Family Life Course“, *Advances in Life Course Research* 17 (1): 112–120. <https://doi.org/10.1016/j.alcr.2012.05.001>
- Neugarten, Bernice L. 1996. *The Meanings of Age: Selected Papers of Bernice L. Neugarten*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Norkus, Zenonas. 2008. *Kokia demokratija, koks kapitalizmas?: pokomunistinė transformacija Lietuvoje lyginamosios istorinės sociologijos požiūriu: mokslinė monografija*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Oushakine, Serguei. 2001. „The Terrifying Mimicry of Samizdat“, *Public Culture* 13 (2): 191–214. <https://doi.org/10.1215/08992363-13-2-191>
- Putinaitė, Nerija. 2007. *Nenutrūkusi styga. Prisitaikymas ir pasipriešinimas Sovietų Lietuvoje*. Vilnius: Aidai.

- Reiter, Herwig. 2010. „In My Opinion, Work Would be in First Place and Family in Second: Young Women’s Imagined Gender–Work Relations in Post-Soviet Lithuania“, *Journal of Baltic Studies* 41 (4): 531–551. <https://doi.org/10.1080/01629778.2010.527139>
- Schwanitz, Katrin. 2017. „The Transition to Adulthood and Pathways out of the Parental Home: A Cross-National Analysis“, *Advances in Life Course Research* 32: 21–34. <https://doi.org/10.1016/j.alcr.2017.03.001>
- Šliavaitė, Kristina. 1999. „Reivo kultūros ypatumai Lietuvoje (apie „tikruosius“ ir „netikruosius“ reiverius)“, *Sociologija. Mintis ir veiksmas* 6 (4): 78–87. <https://doi.org/10.15388/socmintvei.1999.4.7017>
- Thomas, William I.; Znaniecki, Florian. 1918–1920. *The Polish Peasant in Europe and America: Monograph of an Immigrant Group*. Chicago: University of Chicago Press.
- Vaiseta, Tomas. 2014. *Nuobodulio visuomenė: Kasdienybė ir ideologija vėlyvuosiu sovietmečiu (1964–1984)*. Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai.
- Valackienė, Asta; Mikėnė, Svajonė. 2008. *Sociologinis tyrimas: metodologija ir atlikimo metodika: vadovėlis*. Kaunas: Technologija.
- van de Kaa, Dick J. 2002. „The Idea of a Second Demographic Transition in Industrialized Countries“, *Japanese Journal of Population* 1 (1).
- Verdery, Katherine. 1994. „From Parent–State to Family Patriarchs: Gender and Nation in Contemporary Eastern Europe“, *East European Politics and Societies* 8 (2): 225–255. <https://doi.org/10.1177/0888325494008002002>
- Yurchak, Alexei. 2006. *Everything Was Forever, Until it Was no More: The Last Soviet Generation*. Princeton: Princeton University Press.
- Žilinskienė, Laima; Kraniauskienė, Sigita; Šutinienė, Irena. 2016. *Gimę socializme: pirmoji sovietmečio karta*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Žydzūnaitė, Vilma; Sabaliauskas, Stanislav. 2017. *Kokybiniai tyrimai: principai ir metodai*. Vilnius: Vaga.